

EP-t fordítani

„Mik azok a jelek ott az oldalak jobb felső sarkában?“, kérdezte E.

„Hogy hányszor néztem át. Üres kör: egyszer, átlósan áthúzva: kétszer, kiikszelve: háromszor. Ha ez megvolt, kezdem előlről: kör, átló, iksz, míg kész nem lesz.“

Ehhez képest a fordítóház vezetője szerint „még semmi lényegeset nem oldottál meg“. Esterházy kedvesen mosolyogva azt mondta: „sokat dolgoztál rajta“. Én magam, se mosolyogva, se fanyalogva, hanem tárgyilagosan úgy ítélt meg, hogy miután háromszor végigértem rajta, „a fele megvan“.

Mindez 2000 nyarán történt Balatonfüreden. Öt napig ültünk együtt, hogy átnézzük a jegyzeteket.

Például nézzük csak mindjárt a második mondatot:

„Szöveget marcona, barokk főúrral indítani: **jó: ilyenkor valami zsbongó bizsergés bizsergeti az ember mellkasát**, előre köszönnek neki a személyi számítógépek, a szakácsa pedig, mert mért ne volna szakácsa (**kinek is?**), meglepetésül báránfarkat **ad föl** rántva, **ami olyan**, mint a borjúláb, csak még finomabb, mert remegőbb, **törékenyebb**: édesapám, e marcona, barokk főúr, kinek gyakran állt módjában és kötelességében pillantását Lipót császárra **emelhetni**, pillantását Lipót császárra emelte, arcára komolyságot **vett**, bár csillogó, hunyorgó **szeme**, mint mindig, elárulta, s **mondotta: kutyanehez**, felség, úgy hazudni, ha az ember nem **ösmeri** az igazságot, azzal föl pattant **Zöldfikár** nevű pejére, és elvágatott az érzékeny, XVII. századi tájleírásban.“

Fordításban:

Einen Text mit einem martialischen barocken **Magnaten** zu beginnen: **Das ist gut: Da flattern und schmetterten einem nur so die Schmetterlinge im Bauch**, die Personalcomputer grüssen einen im voraus, und der Koch, denn warum sollte **man (aber wer?)** keinen Koch haben, **kredenz** als Überraschung panierten **Lämmerschwanz**, **was** dem Kalbsfuß ähnlich ist, nur noch wohl-schmeckender, weil zitternder, fragiler: Mein Vater, dieser martialische barocke Magnat, der oft die Gelegenheit und die Pflicht hatte, seinen Blick zu Kaiser Leopold **emporheben zu dürfen**, hob seinen Blick zu Kaiser Leopold **empor**, **gab** sich eine ernsthafte Miene, obwohl sein **glitzerndes, blinzeln-des Auge** ihn, wie immer, verriet, **und sprach also**: Majestät, es ist elend schwer zu lügen, wenn man die Wahrheit nicht **kennt**, und damit schwang er sich auf seinen Rappen **Grünspan** und ritt in der einfühlsamen Landschaftsbeschreibung aus dem siebzehnten Jahrhundert davon.

Részleteiben, de – helyszűkére való tekintettel – nem teljességében a következőkre érdemes itt figyelni:

Főúr – Magnat

Ezzel nincs nagyobb baj, csak annyi, hogy Edelman legyen-e vagy inkább Magnat, ami magyarul a mágnás lenne. Írónk a nyelvújított főúr mellett döntött, fordítónknak az Edelman nem volt elég egyértelműen főnemes, „mit einem hohen Adligen” kezdeni viszont körülményes lett volna. Maradtunk tehát a jövővényszónál. Más helyen ez nem lett volna ekkora döntés, de itt a szöveg legelején vagyunk. Itt mutatjuk meg az olvasónak először, hogy milyen fajta szövegre számíton. „Martialisch”, „barock” és „Magnat” szavakat tartalmazó szövegre.

...indítani: jó:...

zu beginnen: Das ist gut:

Szeretjük, nagyon szeretjük a kettőspontot. Nincs is itt semmi hiba, csak egy pillanatra eszünkbe jut a lektor, akit még nem is ismerünk, de ha úgy hozná a sor, már most felkészülünk, hogy azt mondjuk: a kettőspont ott van, ahol a kettőspont van. Pont ott. Tagol, elválaszt, összeköt, hangsúlyoz, felderít. Annyi van, hogy németül utána nagybetűvel kell folytatni, ami nekem egy kicsit sajog, mert „szebb” lenne kisbetűvel (= a mondatrészek „egy magasságban” vannak), de ezt keresztülvinni nehéz lenne, és lehet, hogy nem is nagyon érné meg: nagyon sok mindent vonna maga után a szöveg egészére nézve: hogy akkor most mindenhol kisbetűvel folytassuk-e a kettőspont után, érdemes-e megnyitni itt egy frontot, ragaszkodni egy ilyen kis „hibához”, lehet, hogy a végén többre lenne a leves, mint a hús, egy kicsit görcsösnek tűnhetne a szöveg, holott ez itt: épp ellenkezőleg. Ezt elkerülendő fordítónk a hagyományos német helyesírás követése mellett döntött, de ettől kezdve fordítóként és íróként is szoros és gyengéd barátság fogja majd fűzni a kettőspontot.

...ilyenkor valami zszibongó bizsergés bizsergeti az ember mellkasát...

...da flattern und schmetterern einem nur so die Schmetterlinge im Bauch...

Mint láthatjuk, megtartottuk a susogó hangokat, ha nem is zöngéseket, de nem tükörfordítottunk, mert nem lett volna értelme. Ritmikai és hangzási okokból jobb lett volna, sokkal jobb lett volna, ha el mertük volna hagyni a „flattern”-t, de akkoriban (damals) azt gondoltam, ha a magyarban három szóból áll a bizsergés, akkor legyen úgy a németben is. A németül nem vagy alig tudó közönségnek mondom: a Schmetterling (pillangó) szóban található „schmetterern” ige annyit tesz, hogy csapkod (a szárnyával), azaz a német pillangó az a „szárnyával csapkodó (lény)”, viszont a „schmetterern” más összefüggésben „harsogást” jelent (a rézfúvós zenekar tud például „schmetterern”, meg mindenféle masírozó kórusok). Olyan, hogy „die Schmetterlinge schmetterern” (harsogva csapkodnak szárnyukkal) csak hülyéskedés formájában van, a német szerelmesek vagy más okból nagyon izgatottak hasában (Bauch; és nem mellkasában, ami Brust lenne) az idióma szerint a pillangók minden hanghatás nélkül verdesnek. Itt azonban, lásd fent: kellett egy kis hanghatás is. „Bizzseregjen”, mondta az író. Ennyit bír bizsergni németül.

...előre köszönnek **neki** a személyi számítógépek...
...die Personalcomputer grüssen **einen** im voraus...
...a szakácsa pedig, mert mért ne volna szakácsa (kinek is?)...
...und **der** Koch, denn warum sollte **man** (aber wer?) keinen Koch haben...
„Neki”, az embernek, aki kezdi ezt a szöveget, akiből a németben „einen” lesz, azaz *egy* valaki, aki egyben *mindenki*, és nem *sein* Koch, hanem csak *der*, azaz *a* szakács, mert így van manapság a korrekt és finom beszéd, legalábbis akkor, ha nem külön azt akarjuk hangsúlyozni, hogy X-é az a szakács, nem Y-é, miközben itt nem is nagyon tudjuk, hogy kié, lehetne bárkié, miért ne lehetne bárkinek szakácsa, wieso sollte man = jedermann = einer keinen Koch haben?

Nem nagy dolgok, mégis: ilyen helyeken jól látni a két nyelv közötti alapvető különbséget. Hogy melyikben hogy lép fel „az ember”. A németben nem „der Mensch”-ként lép fel, ha általánosságban beszélünk az emberről (úgy is mint *l’homme*-ről). Csak akkor „der Mensch”, ha hangsúlyozni akarjuk, hogy ember, nem pedig: állat, növény, ásvány stb. Lehet, hogy az olvasót ez nem különösebben izgatja, lehet, észre se veszi, ha olvassa is mind az eredetit, mind a fordítást. A fordító perspektívájából szólva: engem az ilyen kis dolgok szoktak útközben szórakoztatni. Hogy, jé: az ember, der Mensch, nézd, hogy van jelen a szövegben. Milyen szép is ez. (*Ki tudja, miért szeretem, de szeretem* stb.)

...báránfarkat ad föl rántva, **ami olyan**, mint a borjúláb...
...**was** dem Kalbsfuß ähnlich ist...

A német „was” itt valamivel pongyolább mint a magyar „ami”. Fordítónk döntött úgy, hogy legyen pongyolább, megint csak azért, hogy megmutassuk, milyen fajta szöveggel lesz majd itt dolgunk. Ilyennel. Amiben azt írjuk, hogy „was”, azaz egy regiszterrel lejjebb, mint a szokványosnak és jó stílusnak számító „der” (míg a „welcher”, amit itt szintén alkalmazhattunk volna, egy regiszterrel a „der” felett lett volna).

...kinek gyakran **állt módjában és kötelességében**...
...**der oft die Gelegenheit und die Pflicht hatte**...

Az eredetiben „majdnem” hibás, mert: módjában **állt** és kötelessége **volt**, itt azonban csak az „állt” van, ezáltal lesz „srég” az egész. Ha az író a „volt”-ot tartotta volna meg, máris nem lenne srég, de hát akkor most nem is kacaghatna a fordító ilyen hálásan (mert hogy nagyon szereti az ilyen „igen finom vágásokat”). A fordításban kénytelen-kelletlen eltűnik a hiba, ezt a békát sajnos le kell nyelnünk, helyette viszont már alkalmaztuk a „was”-t, lásd fent, és megjegyezzük, hogy majd más helyen is alkalmazni fogunk még ezt vagy azt (dies oder das).

...pillantását Lipót császárra emelhetni...
...seinen Blick zu Kaiser Leopold **emporheben zu dürfen**...

Fordítónk itt két szabad (értsd: nem önkényes) döntést hozott:

Nem alkalmazta a német stiliszták által favorizált „den” Blick kifejezést (lásd fent a szakács esetét, aki „der”, nem „sein”), hanem azt írta, hogy „seinen” (lásd: regiszterváltás).

Úgy bánt ezzel a pillantással, mintha az egy tárgy lenne, mondjuk egy monstrancia (lásd itt is: „seinen”), amit valaki méltóság- és tiszteletteljesen feleml.

És mindezt miért? Mert a „heben zu dürfen” nem egészen éri el az „emelhetni” fergeteges félrekacsintását, nem elég különleges, ezért kellett más helyeken hozzátenni valamit.

...s **mondotta...**

...und **sprach also...**

Ez nem nehéz, csak megemlítem, mert szeretem: a „sprach also” Nietzsche előtt, közben és után az első, ami az embernek eszébe jut, ha valamit emeltebb, az emeltséget komolyan véve vagy éppen parodizálva kell „sagenolni” (mondani).

...**kutyanehez**, felség, úgy hazudni, ha az ember nem **ösmeri az** igazságot...

...Majestät, es ist **elend schwer** zu lügen, wenn man die Wahrheit nicht **kennt**...

Mint láthatjuk, mindkét neuralgikus ponton vissza kellett venni a németben. Nincs olyan hogy „hundeschwer” vagy valami más hasonló, az „elend” legalább egy kicsit régies. És ami az „ösmeri”-t illeti: kerestem, kerestem, de úgy tűnik, a „kennen”-nek nincs más formája, elferdíteni sem lehet értelmesen, rövidsége és a „kann” (tud, képes) közelsége miatt. Így maradtunk tehát és reménykedtünk, hogy majd más helyen tudunk újra csavarni a dolgokon. (Megjegyzés: a Majestät is állhatott volna, mint az eredetiben, a kutyanehez után, de mégis ott áll, ahol gördülékenyebbé teszi a mondatot a németben.)

...azzal fölpattant **Zöldfikár** nevű pejére...

...schwang sich auf seinen Rappen **Grünspan**...

Bevallom, nem értettem ezt a Zöldfikárt. Ezért megkérdeztem az író: „Itt mi a fontos”.

Azt válaszolta: „A Zulfikárból van, alighanem.”

Mire én: „Akkor legyen Grünspan.”

Miért mondtam ezt, ahelyett, hogy Sulfikar/Zulfikar/Zülfikar? Hát, a zöld miatt. Kérdezhetnénk, milyen funkciója van ennek a „zöld”-nek a mondatban? Képzeljük el, ha visszamegyünk egy lépést és felismerhetővé tesszük Zülfikart, ami, ha az olvasó tudja vagy utánanéző „az ellenséget legyőző” jelentéssel gazdagította volna a mondatot (Minek? Kárpótlásként.), de ezt a megoldást rögtön elvetettük. Kövessük az eredetit és maradjunk az elferdítésnél, és inkább a „zöld”-et tartsuk meg, ami érdekes párosítás a lóhoz (talán „deres” lesz tőle?), a főúrisághoz (ha valamin Grünspan, azaz patina, úgy is mint rézrozsda van, az bizony nem arany, hanem...) és a tájhoz is, ami már közeledik...

...és elvágatott az érzékeny, XVII. századi tájleírás**ban**.

...und ritt in der einfühlsamen Landschaftsbeschreibung **aus dem** siebzehnten Jahrhundert davon.

Németül, mint láthatjuk, az „aus dem” kétértelműsége miatt (mivel azt is jelenti, hogy a tájleírás 17. századi, de azt is, hogy valaki elvágatott a 17. század**ból**) kevésbé srég; kevésbé erős vágással végződik a mondat. A többletjelentés a németben éppen hogy kevesebb jelentést eredményezett. Sajnos ennél

jobb megoldás annak idején nem jutott eszembe. Ha lesz új kiadás németül, ezt még meggondolom.

Öt nap alatt persze nem lehet ilyen mélységben végigérni egy 800 oldalas szövegen, ezért főként a súlyosabb szójátékokkal, idiómákkal és a felhasznált idézetekkel foglalkoztunk a füredi műhelyben. Utóbbiak is kitétek már 16 oldalnyi jegyzetet, amit az író hozott magával.

Ilyesmikre emlékszem, hogy „5. Ez is valahonnan van.” És röhögünk.

Vagy, hogy azt mondom: „Ez is de jó!”

Mire ő: „Hát, ez Nietzsche”.

„És ez? Ez is olyan nietzschés.”

„De ez én voltam. Én!”

Nevetés.

A legnagyobb nevetés azon a javaslaton volt, hogy az „aztán majd neked esek, mint tót az anyjának” (1. rész, 367. mondat) úgy forduljon le, hogy „Ich rei dich auf, wie ein Westpaket”.

Hahota.

De nem az lett, mert idegen lett volna a szövegtől, túl modern, túl endékás. Helyette: „Ich fall über dich her, wie Sau über die Äppelkrotze”, azaz: neked esek, mint a disznó az almacsutkának. Ami, a rajnai tájszólásból jöve, csak kicsivel kevésbé idegen, bár legalább benne van a nekiesés. Azonkívül lett volna egy kis rokonság a más helyütt (2. rész, 4. fejezet) előforduló kukoricagölgöddel, bár abból meg útközben Fußgeruch lett, lábszag. Így sasszégzatunk elfele fordítás közben a folyó só irányába. Hozzá még eléggé közép(nyugat)német az Äppel is meg a Krotze is, de ami a bécsiesebb német használatát illeti, engem akkoriban nem lehetett jobb belátásra bírni. Ha „Eluralkodott rajtad, nagyfőnök, a kevélység”, akkor a nagyfőnök nálam nem lehetett Chef (osztrákosan ejtette: séf), ami akkoriban éppen nem volt divatban (időközben visszatért, hja), helyette nálam a nagyfőnökből „nagy törzsfőnök”, azaz Groer Huptling lett. Más helyütt azonban a verklit osztrákosan „Werkl”-nek fordítottam, mert a hochdeutsch „Drehorgel” által megnyitott asszociáció véleményem szerint túl konkrét (a kintornás embert látod), ami feleslegesen leszűkítette volna a verkli által nyitott teret.

Ma egészében osztrákosan fordítanám Esterházyt, mivel szívesen használt germanizmusai igazából ausztriacizmusok (igen, ez egy létező szó), bár, ha egy könyv német (és nem osztrák) kiadónál jelenik meg, ezt néha nem könnyű keresztülvinni. Anekdota a (természetesen) nem fordított Elfriede Jelinek lektoráról, aki Jelinek osztrák „Geht scheien!”-jét német „Verpit euch!”-ra akarta volna átírni. A magyar fordításban ez persze nem játszott volna szerepet, mert magyarul se szarni, se pisálni nem küldi az ember a másikat, hanem ki-ki vérmérséklete szerint a fenébe vagy a picsába. (Nem, nem pontozunk ki semmit, mint EP gépirónője egészen az utolsó menetig, amikor is az író kedvesen mosolyogva azt mondta, hogy: „De Gizella, most már oda kell írni”. Mi úgy vagyunk úrinők, hogy tudjuk, hogy nincsenek csúnya szavak, csak obszcén körülmények.)

Füreden tudtam meg többek között azt is, hogy nem kevés Frank McCourt mellett lefordítottam három oldal Danilo Kišt is magyarról németre, holott idézni majd a szerbről németre fordított meglevő fordítást kellett.

„Nem tudtál volna előbb szólni?”

„Hát, nem.”

Elteltekintve kisebb késésektől az író volt olyan segítőkész, hogy ha tudta, „ez honnan van”, akkor megmondta, nem bízta a véletlenre (rám), hogy felismerem-e és aztán megtalálom-e az idézetet és melyik fordításban. Ha például a bibliából idézünk, akkor nem a modern német nyelv kialakulásában mérvadónak számító Luther-fordításból tesszük, hanem a katolikus írónk katolikus családjáról szóló szöveghez illően a legbevettebb katolikus bibliafordításból (esetünkben az Eck-bibliából). Ami német eredeti, nyilván megmarad annak. Ha nem német az eredeti, de van bevett német fordítása, akkor a felismerhetőség érdekében azt használjuk, nem tartjuk meg a magunkét pusztán lustaságból. Csak akkor kezdünk el vitatkozni, ha úgy véljük, a mi fordításunk jobb vagy legalábbis jobban passzol a bevetté. Lásd a „Werkl” kényes esetét a „Drehorgel”-lel. Szerencsére az író jól tud németül, akkor is, ha azt állítja, hogy nem. Megbeszéljük, mi legyen, megtaláljuk a megoldást.

Itt fontos megjegyezni, hogy a köztünk levő legszorosabb kapocs az volt, hogy mi a szöveget szerettük, nem saját magunkat, ezért voltunk annyira derűsek munka közben. Értettük és értékeltük a megoldásokat, én az övéit, ő az enyémeiket. Azt, hogy a szöveg hogy lesz szöveg.

Ez nem mindig van így. És ha nem így van, rengeteg energia megy el arra, hogy épp kinek a hiúságáról, sértődöttségéről vagy vágyairól van szó. Egy vágyad legyen: a szöveg. Te vagy az eszköz, ami ezt a szöveget létrehozza, íróként is, fordítóként is, ebben tudsz kiteljesedni, és ez jó, ennél több nem lehetséges és ezért nem is kell. Csináljuk meg a szöveget. Még ha tényleg „jobb vagy jobban illik” a te fordításod, mint a bevett, akkor is legyen felismerhető az idézet, azaz vagy tartsd meg mégis a bevett fordítást, vagy, ha nagyon muszáj, akkor jelzészerűen megváltoztatsz ezt vagy azt – szerencsére az írók is ezekkel a kisebb-nagyobb változtatásokkal dolgozik, tehát illeni fog a szöveg egészéhez.

A 16 oldal átnézése után még egy további fél évbe telt, mire kiikszelhettem, hogy most tényleg kész a fordítás. Ebből egy teljes hónap az első rész 32. pontját alkotó tizenkét oldalnyi „régis szöveg” összeállítása volt.

„Egy násfa, az melyben öregb és apróbb 114 gyémánt vagyon, az melyben egy keresztel való Anchora, két szárny és két kéz vagyon. Egy más násfa, az melyben 25 rubint, 9 gyémánt és 3 gyöngyszem vagyon, az közepette az Justitia.”

Mai németiséggel ez így lenne:

1 Anhänger mit 114 größeren und kleineren Diamanten, 1 Anker mit Kreuz, 2 Flügeln und 2 Händen. 1 ähnlicher Anhänger mit 25 Rubinen, 9 Diamanten und 3 Perlen, in der Mitte eine Justitia-Figur.

A *Harmonia caelestis* német fordításában így szerepel: „1 gehenkh, darin 114 alter und kleiner demante, 1 anchora mit kreuz und 2 flugel und 2 hendt. 1 dergleichen gehenkh, darin 25 rubine, 9 demante und 3 perlen, in der mitt die Justitia.”

Erről azt érdemes tudni, hogy egy ilyen lexikával és ortográfiával rendelkező

A Művészetek Házában Parti Nagy Lajossal, 1994. január 25.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

A Művészetek Házában Bertók Lászlóval, 1994. január 25.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

barokk német szöveg sosem létezett. A barokk német regionális eltérései olyan nagyok, hogy lényegében csak két lehetőségünk volt:

- elkötelezni magunkat egy régió mellett, vagy pedig
- megalkotni egy fiktív, több régió elemeiből felépülő hibrid régi németet.

Fordítónk ez utóbbi mellett döntött, miután az egy régió mellett elkötelezett szöveg utánzata (Nachahmung) is fiktív nyelvet eredményezett volna. Így legalább egyértelműbb, hogy mit próbáltunk csinálni. Hogy nem állítjuk egy percig sem, hogy egy ilyen szöveg lehetne bármilyen formában is „autentikus”.

Aztán leadod, vársz, hogy a lektor végigérjen rajta, majd további három hónapon át értekezel a lektorral olyan kérdésekről,

hogy a „bukovári blázt adj neki”-ben a következő elemek vannak:

1. felláció
2. Vukovár, bukni, de buktatni is
3. konkrét fúvószena.

A lektor által javasolt Bukowarer Blues ezt nem adja vissza teljességében, maradjon tehát a „gib ihm einen Bukowarer Blas”.

Hogy az „übelbemundetén” neologizmus, ami a magyar „rosszszájúság” akar lenni.

Hogy a „Kőbányaer Fleisch” (ú. m. „kőbányai hús”) nem hiba, hanem a Kőbányai Húsüzem rövidítése. (A bennfentesség édes érzése.)

Hogy az 575. oldalon az „egy, két, há”-ból „zwei, drei, viea”-t kellett csinálni, hogy el lehessen ferdíteni a harmadik számot, amit a „drei”-jal nem lehetett volna. Lehet, hogy a „viea” szokatlan, de aki egy kicsit megerőlteti magát, rá fog jönni, mi az.

Hogy az 577. oldalon felülről a hatodik sorban az író keveselli, hogy „holen uns sowieso zurück” az „úgyis visszalopjuk” helyett, ezért a lektor azt javasolja, hogy legyen az, hogy „wir stehlen uns sowieso wieder”, ami szerintem nem annyira jó rossz németség, mint amit megszoktunk és szeretünk, de ha az írónak jó, nekem is legyen az.

A 835. oldalon a „zabralás” még mindig „konfiszieren”-ként szerepel, az írónak ez nem eléggé egyértelműen az oroszok által művelt tevékenység.

Hogy hol kell megtartani az eredeti „hülyeségét” (EP szava). Hogy persze, hogy „anyám fölirata” srégen szól – úgy is akar szólni.

Hogy a „Valamilyen Vilmos, Vili atya, egy családi kirándulás alkalmával...” úgy épül fel, mint ahogy az emlékezet működik: előbb a név, a teljes név, az alkalom, aztán az, ami történt, tehát németül is: „Irgendein Vilmos, Pater Vili, wir besuchten ihn...”

Művészetek Háza, 1989. november 16.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

A Babits Mihály Gimnáziumban, 1998. február 18.
Fotó: Dunántúli Napló archívum/Laufer László

És persze, hogy:

„Nem maradt más nekünk,
csak az apánk fasza.
Azt nyergeljük fel,
azon megyünk haza”.

Azaz:

„Gelieben von dem Firlefan
Ist nichts als unsres Vaters Schwanz.
Den satteln wir mit flinker Hand
und reiten für das Vaterland”.

„Elcserélted a keresztrímet párrímre”, jegyezte meg Eörsi.
Valóban.

De nem ez itt a fő kérdés, hanem, hogy

1. „Apánk fasza” a németeknek: semmi. Egyszerűen nem fordul elő. Se szüleink, se mások testrészei, se a piszkosak és/vagy csiklandósak, se mások. Nem szemérmességből nem játszanak szerepet, hanem azért, mert a németben metonimikusan egyé tesszük a személyt az említett testrészekkel: Jemand *ist* ein Arschloch. Valaki egy segglyuk. (Első számú példamondat színekdochéra.) De általában ezek sem a szülők. A szülőket alig sértegetik a németben. Illetve, ha, akkor ilyen elegánsan, hogy: „Ihre Mutter ist bestimmt stolz auf Sie.” Az Ön édesanyja biztos nagyon büszke Magára. Szigorúan önözve/magázva. De itt, a *Harmonia caelestis*ben, ahol egész idő alatt az apáról van szó, nyilván csakis az apáról szólhat a dal – aki persze nemcsak a német szitkozódásokban, de a dalokban sem szerepel. Az anya még csak-csak, de nem olyan mértékben, mint a magyarban. De itt szerepelni fog. Német dallal nem helyettesíthető, hiszen

2. nincs ilyen dal, de nem is kell, hiszen tudjuk, milyen környezetben olvassuk ezt: egy Esterházy nevű ember által írt hosszú dekonstruált családrégény végén. Már tudjuk, milyen firlefanról van szó, ami nem maradt meg nekünk, és miután felnyergeltük apánk faszát, összeáll az a patriarchális, militáns kép is, ami ide kell (emlékezzünk a régénybe belovagoló marcona főúri lovasra), csak éppen „haza” nem lehet vele menni, legalábbis nem oda, ahol ez egyben a szülőföld homonimája lenne, mert

3. a németben ezek nem homonimák: az egyik „nach Hause” lenne, a másik meg „Vaterland”. Milyen szerencse, hogy legalább *Vaterland* és nem *Mutterland* (az is van, de az megint más), amiért vágtaunk, így legalább hozzávetőlegesen összeáll a kép. Egy kicsit még változtatni kell utána a szövegen. Abból, hogy: „A haza szóra föl pattan, mintha tényleg megoldást találtunk volna. Mintha azon mennénk haza” ez lesz: „Bei »Vaterland« springt er auf, als wäre damit eine Lösung gefunden. Als würden wir damit bis nach Hause kommen”. Persze, hogy németül ez soha nem lesz ugyanaz. Tudjuk, hogy a fordítás „könyv a könyvről”. Annyit lehet csak elérni, hogy az ember („man”) megtalálja a megfelelő távolságot a két szöveg között, a pontot, ahonnan az eredeti még jól látszik, de a célnyelv is könnyedén elérhető. A fordítás mint lépőkő. Trittstein. Ez ugyanaz lenne. A „nach Hause” (haza) és a „Vaterland” (haza) azonban még akkor sem lenne ugyanaz, ha

véletlenül homonimák lennének. A „nach Hause”, és még inkább a „Zuhause” ugyanolyan meleg, mint magyarul a haza vagy az otthon, de a „Vaterland” hidegebb, mint a „haza”, mindig is az volt, mindig is az lesz. A „Vaterland” mindig is valamennyire félelmetes, autoriter dolog volt és marad. A „haza”, éppúgy, mint a „Vaterland”, sok áldozatot követel, de közben mégis van neki egy bizonyos fészekmelege, ami, mint szó, németül megint csak ugyanaz lenne: „Nestwärme”, viszont senki nem a „Vaterland”-ra gondol közben, hanem szigorúan individuális, maximum regionális fészekmelegek vannak – lásd: „Heimat”, ami szintén „haza”, de nem kell és nem is lehet érte vágtázni, mert a „Heimat” *van* (vagy nincs), individuális, nem intézményes dolog, ezért itt nem is lehet alkalmazni. Két nyelv, ami hol összeölelkezik, hol csak áll egymással szemben, esetlenül lógó karokkal.

„A könyvünk”, mondta Esterházy a német *Harmonia caelestis*ről, kedvesen hunyorogva, ami egyszerre volt őszinte elismerése az általam végzett munkának és elhatárolódás az eredménytől, hiszen csak az eredeti volt az ő könyve. Ahhoz képest, hogy félig idegen szöveggel volt dolga, elég szépen tudott belőle felolvasni németül. Bár néha megjegyezte, hogy itt vagy ott nem úgy nevettek azon, hogy „Arschgeige”, mint ahogy azt elvárta volna. Az eredetiben ezen a helyen „kisfaszom” volt, míg az „Arschgeige” lefordítva ennél sokkal fergetegesebben hangzik: „segghegedű”, ami németül csak akkor okoz nagyobb derűtséget, mint a magyarban a „kisfaszom”, ha írónk szép osztrák-magyar, az r-t pörgető és az „ei”-t áj helyett ej-nek ejtő németségével olvassa fel. És még akkor is közönsége válogatja (Basel versus Hannover).

(Egy kicsit le kell választani az „Arsch”-t a „Geige”-ről, akkor viccesebb. Du Arsch-szünet-geige.)

„De most már végre mondd meg, hogy hogyan jutott eszedbe egy elsőkönyves anonim 29 évest, akivel addig semmi dolgod nem volt, megkérdezni, hogy lefordítaná-e egyik főművedet? Mert én tudtam, hogy le tudom fordítani, de te nem tudhattad.”

„Mert valaki mondta, hogy jó lesz.”

„De ki?”

Semmi válasz.

„Dalos?”

„Nem.”

„Akkor ki?”

Semmi válasz. Mindvégig nem. Halála után volt, hogy egy közös fellépés alkalmával találkoztam Marianne D. Birnbaummal, aki elárulta, hogy ő volt az, aki ajánlott.

És ő honnan ismert?

Sehonnan. Illetve az első könyvemből.

És EP miért nem volt képes ezt elárulni? Miért kellett ebből titkot csinálni? (Játékból.) „Húsz éve jó barátok lehetnének!”, kiáltottam.

Marianne derűsen megvonta a vállát. És újra nevtünk.

A *Harmonia caelestis* után még háromszor dolgoztunk együtt.

A próza iszkolásán, a *Termelési-regényen* és a *Semmi művészetén*.

Ellentétben a *Harmonia caelestisszel*, ami sürgős volt, ezeken nyugodtan dolgozhattam, nem kellett érte félretenni semmilyen saját írást, volt idő. Különösen miután az író ideje és a fordító ideje más és más. Azt, hogy „Nem találunk szavakat”, azaz: „Wir finden keine Worte”, az író két évig írta, én öt másodpercig. Ez, mon ami, az, amit paradicsomnak nevezhetünk. Hogy mondatról mondatra valaki nyomában járhatsz. Ott a nyom, látod, hogy ott van és hogy hogyan van, és te odalépsz, haladsz benne szépen, nem botladozva, mert olyan jól meg van csinálva az a mondat, hogy nem neked kell fordítás közben piciny eltolásokkal megteremteni a pontosságot, a transzparenciát, a mondat mutatja magát, mutatja a megoldást, te csak képezd le két nyelvből álló anyanyelved egyik felén (ami, mint láthattuk, nem annyira könnyű: anyanyelveim sziámi ikrek, vannak elválasztható és nem elválasztható részeik). Ha nem jut eszedbe spontán a megoldás, hagyd bent a magyar szót, ha muszáj, a legvégéig, amikor másnap már a lektorhoz megy a szöveg és muszáj valamilyen kompromisszumot kötni. Addig keress, találj és írd oda, hogy schnörkellos (sallangmentesen), herausdestilliert (párolta le), Tugendkomitee (erényegylet) und Chriae (chriai), írd, hogy „ich mach mich mal raus zu Marcis Match” („kibombázom magam a Marci meccsére”; és a viláért se, hogy ich geh mal zu Marcis Spiel, akkor sem, ha legalábbis Ausztrián kívül senki nem mondja azt, hogy Match, de ha azt írod, hogy Spiel, akkor az annyi mint: kimegyek a Marci mérkőzésére), írd, hogy Halbstürmer, sőt, Half, írd, hogy „Zu jener Zeit verriet ich eine gute Form” („akkoriban jó formát áruktam el”) és nem utolsósorban: „ich sag zum fichte Feri (Verzeihung), ich bräucht mal ne gute italienische Bux, die eng ist, fichte, aber mir nicht die Eier abquetscht”. Azaz: „*bazmegferikém* (bocsánat), kéne valami jó olasz gatyá, ami szűk, fűzfa, de nem szorítja a tökömet.”

Figyeljük meg, hogy a „Fichte” (ami egyébként a lucfenyő, nem a fűzfa, de senkinek nem kell elmagyarázni, hogy miért kellett ide a botanikai eltérés: fichte – fickdich stb.), itt a németre egyébként egyáltalán nem jellemző módon „fichte” melléknévként és indulatszóként is alkalmazható lett a fonéma megváltoztatása nélkül, egyelőre csak egy Esterházy-szövegben, de ez nem jelenti azt, hogy a jövőben ne lehetne más szövegekben is, csak el kell egyszer kezdeni, nicht wahr. (Parti Nagy *Hősöm* terében ugyanezt próbáltam a „bufti”-val, ami még magyarul is alig szó, de ha már egyszer így van, akkor legyen még ígyebb, denn wenn es einmal so ist, kann es auch gleich soer sein. – Ez utóbbi vajon túlélte volna a lektorátust? Nem biztos.)

És persze az eckermannizmusok! Kedves mon ami, írtam a lektornak, ez nem stilisztikai gabaly, hanem eckermannizmus, Eckermann, Eckerm, Ecke, Eck, és végül már csak: E. „Ein normaler Mensch spricht so nicht”? Hát nem is. Hanem, ahogy a Mester segítségemre sietve megjegyezte: „Nem normális ember vagyok, hanem a mester életének hűség tanúja. A hűségnek és a tiszteletnek ára van. Szavakban kifejezhető ára.”

Mint kiderült, a lektor egy már meglevő francia fordítás alapján kontrollálta a *Termelési-regényt*, ahol Eckermann szövegéből valahogy „kikerült” az esetlen csúrt-csavartság, és a lektor, aki a francia nyelvnél és kultúránál jobban semmi-

A tettyei romoknál Dés Lászlóval és Parti Nagy Lajossal, 2005. július 29-én. Fotó: Décsi Tamás

A pécsi utcán. 2005. július 30. Fotó: Dés László

ben sem bízott, azt hitte, én örültem meg hirtelen az első és a második rész között. Már miért örültem volna meg? Miért pont akkor és ott? És neveltünk újra, sőt nyerítettünk, „mintha osztálykiránduláson lennénk”, és ezzel az újabb nevetéssel be is fejezem ezt a szöveget. Egy szöveget nevetéssel befejezni: jó.

Egy fichte jó multság, úgy is mint munka volt, amit egymással végeztünk, és ennek én nem úgy örülök, mint egy hókirály, hanem mint majom a farkának, mert azért vannak határai is a szóképek átültetésének. Mint Marci Hevesen élünk, és nem mint a Jóisten Franciaországban (ahol hogy, hogy nem, elvésznek az eckermannizmusok; ez azért hosszútávra nézve annyira nem mókás, mon ami). Amúgy ez a Marci tényleg létezett, er war ein *betyár*, ein lefordíthatatlan bujdosó betyár, de erről talán majd inkább máskor.

A pécsi Modern Magyar Képtár kiállításának megnyitóján. 2012. július 6. Fotó: Tóth László